

Dr. habil. RÉVAI TAMÁS
főorvos Ph. D. c. egyetemi tanár

Közegészségügy és járványügy a leningrádi blokádnak során

Bevezetés

A háború előtt az egészségügyi szakemberek javaslatokat tettek a városi hatóságoknak a helyi közegészségügyi mozgósítási terv kiegészítésére.¹

E javaslatok közé sorolható a városi vízműveknek kidolgozott javaslat is, amely szerint kéthavi derítőanyagról és háromhavi klórkészletről kell gondoskodni. Emellett gondoskodni kell a vízvezetékrendszer vegyvédelméről az ellenség mérgező harci vegyi anyagai ellen, s korszerűsíteni kell a csapadék- és szennyvíz-elvezető rendszert is. A városgazdálkodás mozgósítási terve azonban nem tartalmazta a szükséges előkészületeket a nagy tömegek mozgására, a temetkezésekre, a városi szemét eltávolítására, a közfürdőkre és a közösségi mosodákra vonatkozóan. A közösségi gőzfürdők és mosodák elégtelen teljesítőképessége már a szovjet–finn háború idején látható volt, mikor a katonaság ezeket csak a lakosság rovására vehette igénybe.²

Az 54 közfürdőből csak háromnak volt a ruházat fertőtlenítésére is alkalmas kamrája, és a szovjet–finn háború idején a város valamennyi közösségi mosodáját lekötötték a katonai igények. Hadiállapot esetére helyőrségi mosodákat kellett volna építeni. A vasúti csomópontokon hiányoztak az állomások és a vagonok fertőtlenítéséhez a szükséges berendezések. A mozgó-

¹ Bálint József: 900 nap a 300 évből. Leningrád. Agroinform, Budapest, 2010. 147–150.

² Uo.

sítási tervhez tett javaslatokat a hatóságok nem vették figyelembe, mert a katonai koncepció szerint Leningrádot nem tekintették lehetséges frontközeli városnak!

A háború kitöréséig megtették a megfelelő járvány megelőző intézkedéseket, melyek során 650 000 embert beoltottak has-tifusz ellen. 1942 tavaszán és nyarán további 537 000, illetve 1 200 000 fő kapott dizentéria elleni védőoltást.

1943-ban a két éves kor alatti gyermekeket is beoltották tífusz ellen, ami ezt megelőzően tilos volt.³

A német támadás után négy nappal egy sor rendkívüli intézkedést hoztak:

- A ragályos betegségek kezelésére számításba vettek 4600 kórházi ágyat.
- A kiütéses tífusz elleni megelőző intézkedésként felállítottak 11 fertőtlenítő állomást, óránkénti 450 fős kapacitással.
- Előkészületek történtek a betegek ruházatának fertőtlenítésére négy állomás létesítésével.
- A különösen veszélyes fertőzések kezelésére külön kórházat jelöltek ki.⁴

Mivel a város a frontvonalon terült el, illetve az ellenség tűz-eszközökkel pusztította, a közegészségi és járványügy a front egészségügyi hatósága és a polgári közigazgatás közös ügyévé vált.

A kritikus első tél során a Haditanács a blokád alá vont területen a polgári közegészségügyi és járványügyi szolgálatot a Front Egészségügyi szolgálatának rendelte alá.⁵

Közegészségügyi és járványügyi szolgálatok

A közegészségügyi és járványügyi szolgálatoknak már a háború kitörése előtt pontos prognózisai voltak arra vonatkozóan, hogy a mozgósítással járó nagy tömegek mozgása és csoportosí-

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

tása milyen ragályos betegségeket idézhet elő, és azt is számon tartották, hogy a városban nagy számban vannak jelen a tifusz és dizentériás megbetegedések kórokozói.

Ismert volt, hogy Leningrád a háború kitörésekor a hastífusz, a kiütéses tifusz és a dizentéria endémiás, helyileg potenciálisan veszélyeztetett góca lesz. Ezért a megelőző orvosi intézkedések a bacilushordozók felderítésére és a védőoltások beadására irányultak. A bacilusgócok többek között a városi vízellátási rendszer működési zavaraiából, a szennyvízelvezetés elavultságából adódtak. A katonai mozgósítással járó gyülekeztetés, a civil menekültáradat, valamint a sebesültek tömeges megjelenése mind olyan tényező volt, ami a fertőzési kockázatot nagymértékben megnövelte.

Az 1941/1942. évi kemény tél minden kockázati tényezőt felfokozott.

Elsősorban a dizentéria lett a vezető megbetegedéssé, de kitört a hastífusz, a kiütéses tifusz is.⁶ Nagy gondot okozott, hogy az általános gyógyító, megelőző orvosi szolgáltatás teljesítőképessége a front elsőbbsége miatt csökkent, nem volt elég orvos és ápoló a civil lakosság ellátására.

A front egészségügyi szolgálata a járványok megelőzésére és korlátozására maximálisan korlátozta a katonák és a civilek érintkezését, fokozta a járványmegelőző tevékenységet, és elrendelte, hogy az előfordult koleramegbetegedéseket erélyesen lokalizálják, így azokból nem keletkezett járvány.⁷

A közegészségügyi helyzet és a magas halálozás miatt a Honvédelmi Népbiztosság közegészségügyi és járványügyi katonai expedíciókat rendelt Leningrádba, hogy a felsőbb hatóságtól kezdve a házkezelőségekig vizsgálatokat végezzenek és a helyszínen segítsenek.

Az expedíció közegészségügyi ellenőrei tevélegesen is részt vettek a lakosság immunizációjában és a fertőtlenítésben. Az expedíciót augusztus végén feloszlatták, és a személyzetét betagolták a város helyi járványügyi szolgálataiba. A fertőző betegeket ellátó kórházakba pedig félkatonai osztagokat rendeltek, s a

⁶ Uo.

⁷ Uo.

Vöröskereszt irányításával, védőnők segítségével ezek végezték a fertőtlenítő fürdetéseket. A járvány megelőzésére a közlekedési áteresztő csomópontokon megszigorították az átvonulók kötelező higiénés kezelését (fürdetés, tetvetlenítés, szőrtelenítés stb.), kiszűrték és kórházba utalták a fertőzött embereket.⁸

Ragályos betegségek

A leningrádi helyőrség parancsnoka 1942. május 11-én kifejtette Zsdanovnak, a Leningrádi Front katonatanácsa tagjának, hogy radikálisabb intézkedésekre van szükség a ragályos betegségek további terjedésének megakadályozására.

Az 1000 főre jutó vérhas- és hastífusz-megbetegedések száma ugyanis 1941 áprilisához képest öt-hatszorosra emelkedett, kiütéses tífuszban pedig huszonötször annyian betegedtek meg. Az egyes kerületekben a lakások 30%-a tetves, sok ház udvara kitakarítatlan volt. A lakások 6–7%-ában működött a vezetékes vízszolgáltatás, és 9,6%-ban volt szennyvízcsatorna.⁹ A háztartási hulladék a szennyvízcsatorna hiányában az udvari árnyékszékbe került, és a háztartásokban egyre nehezebb lett a mosás.

A 65 köztisztasági fürdőnek a fele működött, a 14 közegészségügyi és áteresztő pont közül pedig csak hat. A katonai alakulatoknál himlőt regisztráltak. 1942. második felében a jelentős erőfeszítések eredményeként a ragályos betegségeket sikerült visszaszorítani.

Tavaszi járványmegelőzés

A tavasz újabb súlyos gondokat hozott, mivel korrigálni kellett a téli temetkezés felületességét. Az őszi és a téli egyéni elhantolások során gyakran és tömegesen megszegték az előírásokat.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

Előfordult, hogy a minimális 80 centiméteres temetkezési mélység helyett csupán öt centiméterre temettek.¹⁰

Miután az összes temetőt átvizsgálták, közegészségügyi okokból 9173 tetemet kellett újratemetni az ároksírokba.¹¹

A temetkezési szolgálat és a közegészségügyi felügyelet megszervezte a tömegsírok őszi-téli hantkarbantartását. Az idő múlásával a sírok hantjai kezdtek berogyadozni, ezért a hantokat nyáron több ízben földdel utántöltötték, karbantartották. Erre a földmunkára kotrógépeket és speciális LÉGO-századokat rendeltek ki, és őszre pedig „nyugtató” állapotba hoztak 17850 egyéni és 584 tömegsírt. Ezen intézkedések eredményeként Leningrád elkerülte a fenyegető járványt.

Leningrád kommunális igazgatója, V. A. Karpusenko 1943. április 5-én a következő, titkos minősítésű jelentést tette feletteseinek: „A városi temetők adatszolgáltatása szerint 1941. július 1-től 1942. július 1-ig Leningrádban 1 093 695 halottat temettek el.”¹²

Bizonyára joggal teszik fel a kérdést a kutatóknak: ismerték-e Moszkvában a katasztrofális leningrádi helyzetet? Erről nem áll rendelkezésünkre levéltári dokumentum de a közvetett bizonyítékok alapján felmerül a gyanú, hogy Sztálin teljesen tájékozott volt! Ezt az NKVD tájékoztatási rendszere nyilvánvalóvá teszi. Tudjuk továbbá, hogy Zsdanov 1941 végén járt Moszkvában Sztálinnál, és részletesen tájékoztatta őt az eseményekről.¹³

Azt is feljegyezték, hogy Sztálin, amikor Zsukovot, a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Haditanácsának tagját Leningrádba vezényelte, a következőket kötötte a lelkére:

„Búcsúzóul Leningrádba repülésem előtt Sztálin azt mondta, hogy a helyzet a Leningrádi Fronton nagyon nehéz, és ha a németek beveszik Leningrádot, akkor a mi helyzetünk a vég-

¹⁰ Uo.

¹¹ Bálint József: I. m. 185–187.

¹² Uo.

¹³ Uo.

sőkig bonyolódik. Az Ön feladata, mondta nekem Sztálin, nem beengedni az ellenséget Leningrádba, bármibe kerüljön is ez.”¹⁴

Az élelmezési krízis láttán Sztálin Leningrádba küldte Koszigin miniszterelnök-helyettest, hogy tisztázza a helyszínen a segítségnyújtás lehetőségeit. Többek szerint nem felelnek meg a valóságnak az olyan állítások, feltevések, hogy Sztálin szándékosan késleltette volna Leningrád felszabadítását.

Bőr- és nemi betegségek előfordulása felszabadított Gatcsina városban

Az ostromgyűrű áttörésekor felszabadult Gatcsina városa a német megszállás alól. Ennek kapcsán a Leningrádi Front Parancsnoksága mellett működő Közegészségügyi Hivatal főnöke, Verhovszkij vezérőrnagy a következőket jelentette Leningrád megye tanácselnökének:

„Titkos

1944. február 1-én.

Jelentem, hogy a közegészségügyi tervnek megfelelően Gatcsina felszabadítása után, 1944. január 27-én a Front parancsnokságáról bőrgyógyászt rendeltem ki a városba Kopzon őrnagy személyében. Kíséretébe beosztottam az egyik frontkórház bőr- és nemibeteg-gondozó szakorvosát azzal a feladattal, hogy vizsgálja meg a német megszállás után visszamaradt civil lakosság közegészségügyi helyzetét.

A németek nyíltan megmondták, hogy a német katonának „nőre” van szüksége. Az éttermekben, mosodákban, borbélyüzletekben – ténylegesen kötelezően – alkalmazott nők nemcsak a szakmai munkát voltak kötelesek elvégezni, hanem nemi kapcsolatra is kellett lépniük az ottani katonai személyzettel. Az ellenálló, ellenszegülő nőt azonnal eltávolították és megverték.

Sz. I. 28 éves nő Krasznoje Szelóból elmondta, hogy a mosodában dolgozott, ahol közösülnie kellett azokkal a katonákkal, akik a szennyes ruhát odaszállították. Gatcsina városban és

¹⁴ Uo.

az egész járásban a megszállók megszervezték a bordélyházak hálózatát.

A feslett életvitel következtében Gatcsinában, akárcsak Leningrád megye többi megszállt településén, gyorsan elterjedtek a nemi betegségek, a szifilisz és a gonorrhoea, amit a megszálló németek és spanyolok hurcoltak be oda. A lakosság „spanyol szifiliszről” beszélt, és ezt Krasznyenkova doktornő, aki a megszállás alatt a helyszínen dolgozott, is alátámasztotta.

A nemi betegségek miatt a németek bevezették az ún. izolált (félbörtön) bordélyházakat is, melyekben a felszabadulás után 40–50 nőt találtak.

Figyelmet érdemel, hogy az izolált bordélyház kiszolgáló személyzete nemcsak ún. Kennkarte igazolvánnyal rendelkezett, hanem orosz személyi igazolvánnyal is.

Verhovszkij vezérőrnagy.¹⁵

A vezérőrnagy a továbbiakban jelentést tett a megtett preventív adminisztratív és a gyógykezelésre irányuló intézkedésekről is:

- Kiadtak egy titkos parancsot az átvonuló szovjet katonák elszállásolásának szabályozására,
- a városba lépő alakulatok parancsnokai kötelesek voltak aláírásukkal tanúsítani, hogy a nemi betegségek terjedésének megelőzése végett érvényesítik a prevencióra irányuló titkos parancsot,
- ezután a megyei hatóság elrendelte a felszabadított területeken a lakosság egészségügyi szűrését.

A blokád élettani következményei

Bár a gyermekek ellátására igyekeztek nagy figyelmet fordítani, a tartós blokád mégsem maradt következmények nélkül.

A leningrádi gyermekek helyzetét az orvosi feljegyzések szerint, a háború végén kielégítőnek tartották, és az első nyugtala-

¹⁵ Dzeniszkevics: Iz rajonov szoobscsajut. 414–416.

nító jelenségekre csak 1945-ben figyeltek fel. A Közegészségügyi Intézet és az orvosok közös jelentése alapján megállapítható volt, hogy az ötévesnél fiatalabb gyermekek 36,6%-a és a 6–12 hónapos korúak 51,4%-a szenvedett angolkórban.¹⁶

Közegészségügyi és ökológiai következmények

1944. augusztus 5-én kormányhatározattal létrehoztak egy Közegészségügyi Intézetet a leningrádi blokád következményeinek kivizsgálása céljából. Előírányozták a levegő, a lakótelepek, a talaj és a csapadékvíz, a víz és a vízellátás, a lakó- és középületek állapotának vizsgálatát. Ezután következett a táplálkozás fiziológiájának és a gyermekek higiéniai állapotának felmérése, majd a város bakteriológiai viszonyainak áttekintése.¹⁷

A levegő minőségét vizsgáló régebbi készülékek a légítámasdások miatt nem működtek, ezért helyreállításuk is szükségesé vált.

Kiemelten kezelték a vízvizsgálatokat is, és a Zsdanovka, a Mojka és a Karpovka folyók vizét már 1943–1944-ben elemezték. A vizsgálatok során megállapították, hogy nagyon kritikus a helyzet, mert a vizek szennyezettek és mérgezetek.

A bombázások révén megsérültek szennyvízcsatornák, és folyamatosan szennyeződtek a kanálisok és a vízgyűjtők. 1943-ban ezek igen sok bélfertőző anyagot tartalmaztak: a minták 10 százalékában találtak coli baktériumot, s ez az arány a téli elfagyások, majd a tavaszi javítások után esetenként 20 százalékra nőtt. A blokád megszűntével a helyzet javult, de a baktériumok mennyisége még túllépte a megengedhető értéket.

A vezetékes ivóvízhálózat állapota és a víz minősége sem volt megfelelő. 1942 májusától naponta vettek vízmintát a város 10 pontján a vezetékekből.

1944-ben a helyzet már javult, és a fertőzött minták aránya 3,7%-ra csökkent.¹⁸

¹⁶ Bálint József: I. m. 217–219.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

1941 második felében sok ételmérgezés történt kémiai anyagok révén: ezek aránya az ételféleségekben 30%-ra majd 1942-ben 86%-ra, végül 1943-ban 93 százalékra emelkedett.

A kémiai eredetű mérgezések a közétkeztetésen kívül elkeletkeztek, főleg az éhínség és a lakosok tájékozatlansága miatt. Az éhínség során megnőtt a vadbogyók és vadnövények fogyasztásával kapcsolatos ételmérgezések veszélye is: 1942. április 1. és június 15. között 59 mérgezést regisztráltak, és közülük kettő volt halálos. Ezért a Botanikus Intézet, és a Rádió bevonásával, széles körű ismeretterjesztés indult el.

A blokádot végigkísérte egy fékezhetetlen tömegjárvány keletkezésének a veszélye, és itt ki kell emelni a temetkezéseket. A város kommunális gazdaságának és az 1. sz. Klinikának a szakemberei a blokádnál kutatásokat végeztek a tömegsírok higiéniai viszonyaival, körülményeivel kapcsolatosan.

A 18–19. századbeli temetkezések tapasztalatai alapján megállapították: mint hogy az idők során ugyanazon helyre ismétlődően temettek, a talajban megnőtt a szerves anyagok mennyisége és sérül a talaj öntisztulása. 1879-ben egy kutató megállapította, hogy Peterburg városi talaja jóval szennyezettebb, mint a régi temetők földje.¹⁹

1887-ben egy másik kutató kimutatta, hogy a 128 éves Volkovi temető minden 100 gramm földjében 970 gramm a szerves anyag, ezért a felső talajszint lényegesen szennyezettebb, mint az alsóbbak. A vita eldöntetlen maradt.

1942-ben Leningrád közegészségügyi főorvosa kutatást indított három temetőben a talaj- és vízminták vegyi elemzésére, amelyet azután 17 tömegsírra is kiterjesztettek.

Összefoglalás

A közegészség és járványügy feladatait a hatóságok a leningrádi blokádnál nehézségei ellenére igyekeztek elvégezni. Ily módon sikerült a városban megelőzni a tömegjárvány kialakulását.

¹⁹ Uo.

A blokád idején alkalmazott vizsgálati eljárások és kutatási, vizsgálati eredmények, valamint tapasztalatok jól hasznosíthatók a jelenkorban is.

Köszönetnyilvánítás:

A szerző ezúton is köszönetet mond Bálint József úrnak a közgazdaságtudományok kandidátusának értékes konzulensi segítségéért.